

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Tarım Sektörünün Göreceli Önemi

Yrd. Doç. Dr. Okan ŞAFAKLI

Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, LEFKOŞA

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZDEŞER

Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, LEFKOŞA

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, KKTC'de sektörel açıdan 1974 yılından beri uygulanan yanlış ekonomik politikaları konu alarak tarım sektörünün diğer sektörler karşısındaki önemini ortaya koymaktır. KKTC'de ekonomik politika olarak turizm ve eğitim sektörü kalkınmada öncelikli sektörler seçilirken tarım geri plana itilmiştir. Çalışmada ,tarihi perspektif içinde tarımın diğer sektörlerle karşılaştırmalı olarak başta istihdam, dışsatım, ve sektörel katma değerlerin reel büyüme hızları açısından önemi vurgulanmış ve öncelikli sektör olarak seçilen turizm ve yüksek öğretim sektörü ile ekonomik açıdan ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, tarım sektöründe verimlilik, teknolojik donanım , yapısal değişim ve dönüşüm üzerinde genel bir değerlendirme yapılmış ve verimlilikte gerçekleşen düşüşün temel nedenleri belirtilmiştir. Çalışmanın son kısmı ise tarım sektörünün iyileştirilmesi için önerilere ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler : KKTC, Göreceli Önem, Sektör, Tarım

The Relative Importance Of Agricultural Sector In TRNC

ABSTRACT

The main aim of the study is to point out the " applied mistakes" in economic policies of Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) since 1974. Selection of tourism as a locomotive sector for 27 years caused a bankruptcy occurrence in agriculture sector, which in the study mentioned as the most important sector. The study supports the idea that if there is a need to choose a locomotive sector for TRNC economy; this is agriculture; not tourism. Also the study analyses what are the costs created in TRNC economy by applying Tourism as locomotive sector and by rejecting the importance of agricultural sector.

Keywords: TRNC, Relative Importance, Sector, Agriculture

1. GİRİŞ

Tüm ülkeler sahip oldukları ekonomik yapıya göre kalkınmalarını gerçekleştirmek durumundadırlar. Ekonomik yapı içerisinde temel olarak tarım, turizm ve sanayi sektörleri bulunmaktadır. Genel olarak gelişmiş ülkelerde bu sektörlerin hepsi mevcuttur. Fakat, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde en popüler olan sektörler tarım ve turizmdir. Çünkü sanayi sektörünün bir ülkede kökleşmesi ve gelişebilmesi için yoğun anlamda sermaye yatırımlarına ihtiyaç vardır. Ancak, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler böyle bir kaynaktan yoksundur. Dolayısıyla , tarım ve turizm sektörü bu ülkelerin gelişmesinde köprü vazifesi görecektir. Avrupa içerisindeki birçok ülke analiz edildiğinde , tarım sektörünün bu ülkeler için gelişme yolunda lokomotif olduğu anlaşılmaktadır (Fontaine,2000:17-21) .

Tarihsel perspektif içerisinde bakıldığında, tarım sektörünün diğer sektörleri destekleyici bir ana sektör konumunda olduğu görülmektedir

(Anderson and Hazel,1985:20-36). Bu ekonomik gerçekten hareket edilirse şu sonuca varmamız mümkündür. Geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler öncelikle tarım sektörünü geliştirici iktisadi politikaları oluşturmalı ve bu sektördeki gelişmeler ışığında diğer sektörlerin gelişmesine yön vermelidirler. Eğer bir ülke , tarım sektörünü ihmal ederek diğer sektör veya sektörler önem verirse ve tarımın dolaylı olarak gelişeceğini varsayarsa , sonuç ekonomik olarak çıkmaz sokak olmaktan öteye gidemeyecektir.Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için son derece önemli olan tarımı “ insan yönetimi ile insan için gerekli bitkilerin sistematik bir biçimde yetiştirilmesi ” şeklinde tanımlayabiliriz. Tarımın insanoğlu için gerekli yiyecekleri üretmek yanında , tekstil ve ilaç gibi benzeri alanlarda kullanılması da söz konusudur. Bunun yanında canlı hayvan yetiştiriciliği de tarım sektörünün kapsamında yer almaktadır. Yabancı bitkiler ile haşhaş, kokain gibi maddelerin yapımına yönelik yetiştirilen bitkiler tarım alanına girmemektedir. (Encyclopedia Americana, 1976:414) .

2. KKTC EKONOMİSİNDE TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Uygulanan yanlış yatırım politikaları nedeniyle KKTC ekonomisinde uzun bir süredir kısır döngü yaşanmaktadır Yüksek Öğretim sektörünün bugünkü boyutlara ulaşmadığı 1980’li yıllara kadar KKTC ekonomisinde en önemli rolü iki temel sektör oynamıştır. Bunlardan biri tarım diğeri ise turizm olmuştur.Daha sonraki kısımlarda rakamsal olarak açıklanacağı gibi,tarım sektörü gerek istihdam gerekse üretim açısından ülke ekonomisinin iskeletini oluşturmuştur (Morvaridi,1993:235). Bugün, makro-ekonomik politikalar ve sektörde yaşanan sorunlar dolayısıyla tarım sektöründe gerileme gözlenmesine rağmen yine de ülke ekonomisi için önemli bir yer tutmaktadır. Tarım sektöründeki bu gerilemenin temel sebeplerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

a)Tüm tarımsal alanlarda geçerli olmak üzere, üretici ürününü satmadan veya herhangi bir gelir elde etmeden yüksek enflasyondan ötürü girdilere büyük oranlarda zamlar yapılması , üreticiyi zararını bile karşılayamaz duruma getirmiştir. Bunun anlamı , tarım sektörüne yönelik gerçek anlamda bir sübvansiyeye politikasının olmamasıdır

b)Bilimsel olarak , herhangi bir ürünün yetiştirilmesine yönelik ekonomik, teknik ve mali etüdlerin bütünselliği içerisinde fizibilite (yapılabilirlik) etüdünün hazırlanması gerekmektedir (Güvemli,1990:1-30).Bu etüd kapsamında pazar araştırması önemli rol oynamaktadır (Morvaridi,1988:27). Bu açıdan bakıldığında , KKTC’nde geçmişde olduğu gibi bugün de tarım ürünlerinde pazar sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorun, başlıca 1994 yılında alınan Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın (ABAD) KKTC ürünlerine ambargo kararı, Türkiye’deki 1994 şoku sonrasında TL’nin reel olarak değerlendirilmesi ve düşük verimlilik artışı dolayısıyla KKTC’nin rekabet gücünü giderek yitirmesine neden olmuştur (Türel, 2002:92).

c)Kuzey Kıbrıs’ta hammadde ve su yetersizliği, tarımın ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesini sınırlamaktadır. Doğru bir tarım politikası uygulanmamış,

tarıma yapılan yatırım sınırlı kalmıştır.Modern üretim tekniklerine geçilememiş, makine parkı oluşturulamamış, kaliteli tohum, damızlık hayvan, gübre, fidan, ilaç, v.b girdi sağlanamamış; iç ve dış ürün talebine uygun ürün çeşitlemesine gidilememiştir. Sonuç olarak, tarım yarı kurak iklim koşullarına bağımlı durumda verimlilik ve etkinlikten çok uzaktır. Yanlış tarım politikalarının en somut örneği talebi olmayan greyfut gibi ürünlerin devlet tarafından hala teşvik edilmesidir (TÜSİAD, 1998:48-49). Kıbrıs'lı işadamı Asil Nadir'in piyasadan çekilme zorunda kalmasıyla narinciye ürünlerine pazar bulmada başarısız olunmuştur. Bunun sonucu olarak , birçok tarım alanı atıl durumda kalarak üreticiler ve bu sektörde çalışanlar işsiz duruma düşmüştür. Özellikle, Güzelyurt İlçesi ve civarındaki sözkonusu kesim refah içerisinde yaşarken bugün geçim zorlukları içinde bulunmaktadır. Bu kesimin sorunları halen çözülememiştir. Pazar bulmadan büyük miktarda kaynak israf edilerek KKTC'de karanfil üretilmesi ise bu sorunun diğer bir yönüdür. Hayvancılığın ürettiği sütleri yollara dökmek zorunda kalması da yine bu sorunun bir parçasıdır (Kıbrıs Gazetesi,1997).

2.1 Tarım Sektörünün Dışsatımdaki Önemi

Tablo 1 ve Şekil 1' de görüleceği gibi, 1980'li yıllarda % 81.7'ye kadar yükselen tarımsal ürün ihracatı günümüzde %35'lere kadar düşmüştür.Durum böyle olmasına rağmen , 2001 verilerini gösteren Şekil 1 incelendiğinde sanayi ürünleri dışsatımında işlenmiş tarım ve gıdanın % 23.4 'ü oluşturduğu , bunun ise dolaylı olarak tarımı dışsatımda en önemli sektör haline getirdiği ortaya çıkmaktadır.

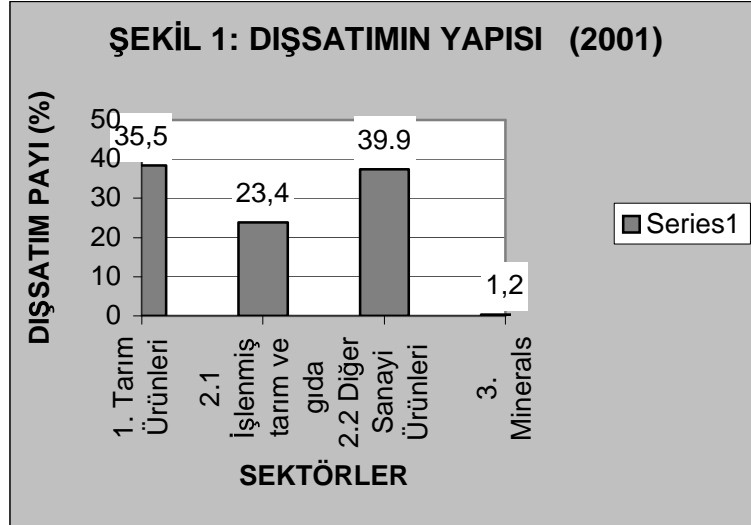
Tablo 1 : Dışsatımın Yapısı (%)

SEKTÖRLER	1980	1985	1988	1993	1996	1999	2001
I. TARIM ÜRÜNLERİ	81.7	77.6	56.1	44.6	44.0	38.4	35.5
II. SANAYİ ÜRÜNLERİ	16.8	22.2	43.1	55.0	54.5	61.2	63.3
2.1 İşlenmiş Tarım ve Gıda	4.7	8.4	7.4	15.0	18.7	23.8	23.4
2.2 Diğer	12.1	13.8	35.7	40.0	35.8	37.4	39.9
III. MİNERALS	1.5	0.2	0.8	0.4	1.5	0.4	1.2

Kaynak: DPÖ, (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi Lefkoşa, 54-55 s.

2.2 Tarımın İstihdamdaki Önemi

Çalışan nüfusun yüzde dağılımını gösteren Tablo 2 ve Şekil 2 incelendiğinde , pazar sorunu nedeniyle tarımdaki istihdam ,% 40'lardan % 16.5'e gerilemesine rağmen tarımın halen ülke istihdamı için en önemli sektör olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarım sektöründeki istihdama işlenmiş tarım ve gıda ürünlerine yönelik istihdam eklendiği zaman , tarım bu yönde de en önemli sektör halini almaktadır. Gizli işsizliği barındıran ve üretken olmayan kamu sektörünü istihdam alanı olarak değerlendirmek son derece yanlış olacaktır. Tablo 1 ve Tablo 2'deki sanayi sektörünün durumu incelendiğinde ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Tarım sektöründe dışsatım payındaki düşüşe paralel olarak istihdam oranında düşüş gerçekleşirken , sanayi sektöründe dışsatım payı % 16.8'den % 63.3'e yükselmiş fakat istihdam oranında nerdeyse hiç bir değişiklik olmamıştır. Bu durum sanayinin istihdam yaratma potansiyelini ortaya koyarken aynı zamanda üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Ülke kalkınması için lokomotif sektör olarak görülen turizm sektöründe ise istihdam oranı % 1.5'den ancak % 4.0'e yükseltilebilmiştir. Bu bulgular tarım sektörünün ülke kalkınması için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Çalışan Nüfusun Yüzde Dağılımı

SEKTÖRLER	1980	1985	1988	1993	1996	1999	2001
I. TARIM	38.1	33.5	29.0	24.0	21.2	17.8	16.5
II. SANAYİ	10.4	10.1	10.5	10.8	10.5	9.8	9.6
III. İNŞAAT	6.2	7.2	10.3	12.7	12.4	14.1	15,6
IV. TİCARET -TURİZM	7,5	9,1	9,2	10,5	10,4	10,9	10,7
V. ULAŞTIRMA	5.4	6.6	7.7	8.2	8.5	8.8	9.0
VI. MALİ MÜESSESELER	1.9	2.4	2.5	2.8	3.1	3.5	2.7
VII. SERBEST MES.ve HİZ.	-	7.5	8.1	9.2	12.4	14.9	15.9
VIII. KAMU HİZMETLERİ	30.1	23.5	22.6	21.7	21.3	20.2	20.0

Kaynak: DPÖ, (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi Lefkoşa, 70-71 s.

2.3 Sektörel Katma Değerler Açısından Tarım Sektörünün Önemi

2001 yılı itibariyle sektörel katma değerlerin reel büyüme hızları incelendiğinde tarım % 16.1 ile birinci, %14.3 ile serbest meslek ve hizmetler ikinci, ve diğer sektörlerin tümünde eksi büyüme gerçekleşmiştir (DPÖ, 2002: 10-11; DPÖ,1999: 8-9).

2.4 Tarım Sektörünün GSYİH'daki Payı

KKTC ekonomisinde tarım GSYİH içinde de önemli yer tutmaktadır. Şöyle ki, 2001 yılı itibarı ile % 9,7 gibi önemli bir oran bu sektörden karşılanmaktadır. Tablo 3'den görüldüğü gibi kalkınmada öncelikli sektör olan turizmin ticaretle birlikte katkısı % 14,6 ile sınırlı kalmıştır.

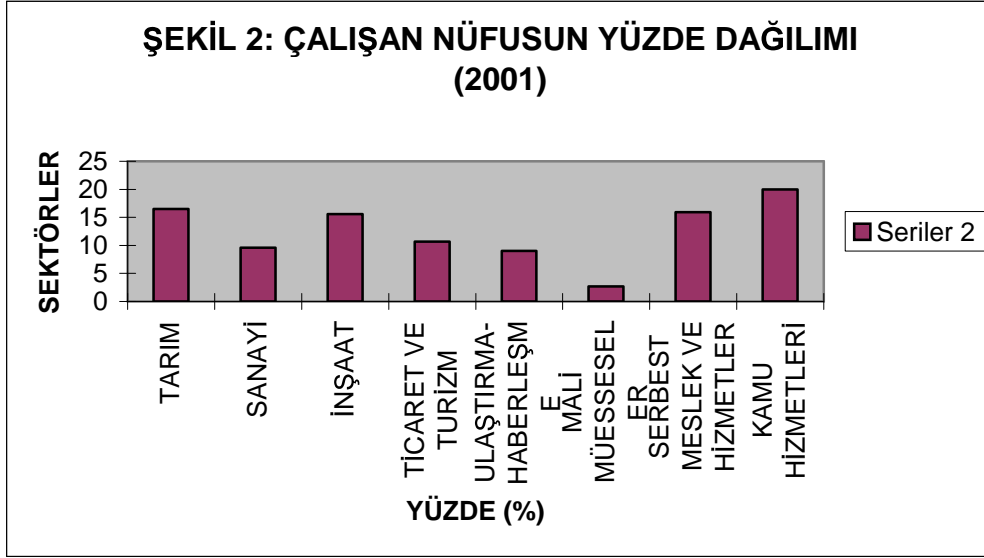
Tablo 3: Gayri Safi Yurt içi Hasılların Dağılımı (1977 Fiyatlarıyla, %)

Sektörler	1977	1985	1990	1995	1997	2001
Tarım	16,4	16,0	9,2	10,9	7,6	9,7
Sanayi	9,7	10,2	13,7	13,6	12,8	12,0
İnşaat	4,1	5,3	7,3	6,9	8,1	7,8
Ticaret-Turizm	21,2	19,1	19,2	18,9	16,5	14,6
Ulaştırma-Haberleşme	6,8	9,5	11,4	11,0	11,8	13,0
Mali Müesseseler	3,1	4,4	4,5	5,6	6,0	5,1
Konut Sahipliği	9,4	6,8	5,5	5,6	5,4	5,6
Serbest Meslek ve Hizmetler	3,4	3,4	3,7	3,8	8,2	9,4
Kamu Hizmetleri	19,9	22,3	18,4	17,9	17,1	17,1
İthalat Vergileri	6,0	3,0	7,1	5,8	6,5	5,7

Kaynak: 1-DPÖ, (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi Lefkoşa, 8-9 s. 2- Tarım ve Orman Bakanlığı (2001), **Tarımsal Yapı ve Üretim 2000**, KKTC Tarım ve Orman Bakanlığı – İstatistik ve Planlama Şubesi, Lefkoşa , 2000, 8-9 s.

2.5 KKTC'de Yatırım Ortamı ve Sektörel Değerlendirme

Bir ülkede varolan ekonomik istikrarsızlık, hükümetlerin değişim oranı ,askeri darbe olasılığı ve savaş gibi faktörler o ülkenin politik riskini artırmaktadır (Orhan,1995:40-50; Seyidoğlu,1994:313). Politik risk ise bir ülkede gerçekleşebilecek yatırım ve üretim ile ters ilişkilidir (Meldrum, 2000) . KKTC politik riski son derece yüksek bir ülke olduğu gibi aynı zamanda da siyasi anlamda tanınmayan bir ülkedir. Politik risk ve tanınmamaşlık Kuzey Kıbrıs'a yabancı sermaye ve turist çekmede en büyük engeli oluşturmaktadır.Bu açıdan bakıldığında, Kuzey Kıbrıs'dan diğer ülkelere doğrudan ulaşım ve yatırımlara gerçek anlamda garanti verilememesi gibi kronikleşmiş sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye dışında hiçbir ülkeye direkt uçuş gerçekleştirilemeyen KKTC'de, otellerin doluluk oranı tüm zamanlar için yüzde ellilere bile ulaşmamıştır. Bu durum Tablo 4'de gösterilmektedir. Siyasi anlamdaki tanınmamaşlığımız devam

ettiği sürece bu durumun değişme olasılığı da kesinlikle mümkün görülmemektedir.

Tablo 4 : Turistik Konaklama Tesisleri ve Yatak Kapasitelerinin Dağılımı

Yıllar	Toplam Tesis	Toplam Yatak	Doluluk Oranı(%)
1980	49	3488	27,70
1985	54	4120	23,07
1988	76	4569	42,95
1990	89	6125	35,27
1993	93	7462	36,30
1996	99	8267	31,80
1999	115	9932	37,50
2001	107	10500	31,50

Kaynak: 1-Şafaklı, Okan & Özdeşer, Hüseyin (2002), “ KKTC Ekonomisinin Genel Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi Sayı:5 Ocak 2002*, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul. 2- Turizm Planlama Dairesi (2001), *Turizm İstatistikleri Yıllığı 2000*, KKTC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı Turizm Planlama Dairesi Lefkoşa, 28 s. 3- Turizm Planlama Dairesi (2002), *Turizm İstatistikleri Yıllığı 2001*, KKTC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı Turizm Planlama Dairesi Lefkoşa, 13,27 s.

Yukarıda değinilen konular, turizm sektörünün desteklenmemesi gerektiği yönünde bir argüman ortaya koymamaktadır. Aksine, en az turizm kadar önemli olan tarım sektörünün de aynı derecede devlet tarafından desteklenmesi gerektiği öne sürülmekte ve turizmin gerçekten diğer sektörlerin gelişimine ivme kazandırabilecek lokomotif sektör olup olmadığı tekraren sorgulanmaktadır. Yukarıda vurgulanan, politik risk, tanınmamışlığın yarattığı ulaşım, finans gibi sorunların olduğu ve bu sorunların içinde bulunan ekonomik

ve siyasi konjektüre göre çözülemeyeceğinin anlaşıldığı KKTC’de turizm, ekonominin lokomotifi olma görevini yerine getirememiştir.

KKTC’nde, tarımın geçmişte kanıtlanan ekonomiye katkısı ve istihdam yaratma potansiyeli gözönüne alındığında ve tarımın içinde bulunduğu sorunların turizme kıyasla çözülebilecek sorunlar olduğu gerçeğinden hareketle, tarımın turizme oranla daha fazla lokomotif sektör olma özelliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ticarete ambargo sorunu, tarım ürünlerinde Türkiye üzerinden satış yoluyla çözülebilirken turizm servisi için bu durum sözkonusu değildir. Tarımda var olan başlıca pazar bulma, sübvansiyeye yoluyla girdilerin aşağıya çekilmesi ve su sorununun Türkiye’nin katkılarıyla çözülmesi KKTC tarımının gelişmesine neden olacak ve diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ülke kalkınması için diğer sektörlerdeki gelişme paralelinde tarımda da gelişme kaydedilmesi gerekliliği, kalkınmış ülkelerin tarihinde ekonomik gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır (Blyn,1983;Dyker,1999:200-210).

2.6 Turizm ve Yüksek Öğretim Sektörü Açısından Tarımın Önemi

KKTC’de turizm ve yüksek öğretim sektörü kalkınmada öncelikli sektör olarak belirlenmiş ve bu yönde desteklenmektedir (DPÖ, 2000:89). Ancak, ülke ekonomisine katkının belirlenen düzeyde olması için aşağıda belirtildiği gibi bu sektörlerin paralelinde tarım sektörünün de gelişmesi gerekmektedir.

- Varsayalımki, devletin destekleri sonucu turizm sektöründe önemli bir gelişme kaydedildi ve turistik tesisler tam kapasiteyle çalışmaya başladı.. Bu durum, turistlerin yeme-içme ihtiyacını artıracak ve yetersiz olan tarım ürünlerinin ithaline neden olacaktır. Başka bir deyişle, turizm yoluyla ülkeye giren döviz, tarım sektöründeki üretim yetersizliğinden dolayı tekraren ülke dışına çıkacak ve ülkeye olan katkısı olumsuz yönde etkilenecektir.

- Üniversitelerde öğrenim gören 22,000’ni aşkın öğrencinin bulunması Yüksek Öğretim Sektörünü KKTC’nin önemli bir sektörü haline getirmiştir. Sözkonusu öğrencilerin yaptıkları harcamalar ışığında, KKTC’nin Peyak, Metropol ve Lemar gibi hipermarketlerinde yapılan gözlem sonuçlarına göre, sözkonusu öğrencilerin satın aldıkları tarımsal ürünlerin % 70-80 oranında Türkiye’den geldiği ortaya çıkmaktadır. Yani, bu sektörden gelen dövizin büyük bir bölümü tekrar öğrencilerin büyük bir bölümünün geldiği ülkeye, yani Türkiye’ye geri dönmektedir. KKTC’nde öğrenim gören öğrencilerin dağılımı Tablo 5’de belirtilmektedir.

Sonuç olarak ifade edilmesi gereken şudur ki, tarım sektöründeki olumlu gelişmeler gerçekleşmediği sürece diğer sektörlerden beklenen maximum faydayı elde etmek mümkün olmayacaktır.

**Tablo 5 : KKTC'ndeki Üniversitelerde Okuyan Öğrencilerin Dağılımı
(2000-2001 Öğretim Yılı itibarıyla)**

ÜNİVERSİTELER	KKTC	TC	3.ÜLKE	TOPLAM
Doğu Akdeniz Üniveristesi	4901	7669	734	13304
Girne Amerikan Üniversitesi	322	1026	94	1442
Yakın Doğu Üniversitesi	1724	3683	883	6290
Lefke Avrupa Üniversitesi	425	837	103	1365
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	80	380	63	523
Toplam	7452	13595	1877	22924
ORANI (%)	32,5	59,3	8,18	100,0

Kaynak: DPÖ (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2000**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, Lefkoşa, 60-61 s.

3. TARIM SEKTÖRÜNDE VERİMLİLİK ,TEKNOLOJİK DONANIM, YAPISAL DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Verimlilik kavramı, üretimde kullanılan girdilerden elde edilen çıktı olarak ifade edilebilir. Üretimdeki birim girdi miktarından daha fazla çıktı elde edilmesi ise verimlilikte artış şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde hüküm süren küresel dünya ekonomisinde verimlilik artışı ise, müşteri memnuniyeti, ürün, hizmet kalitesi, çevre ve doğal yapı ile birlikte düşünülmelidir (KTMMOB-ETİ, 1996). Üretimde verimlilik kullanılan çeşitli girdi birimlerine göre hesaplanabilir. Özellikle tarım alanındaki alt sektörlerde verimlilik farklı birimlere göre ortaya konmaktadır. KKTC 'de ise tarım sektörü, farklı birimlere göre verimlilikleri ortaya konan bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık ve su ürünleri gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, tüm alt sektörler için geçerli olabilecek ve sektörler arası karşılaştırmayı mümkün kılacak bir birimin verimlilikte kullanılması gerekmektedir. KKTC için bu birim Tablo 6'da görüldüğü gibi kişi başına üretim miktarı olarak seçilmiştir. Bu rakamlar, sektörlerin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payının sektörde çalışan kişi sayısına bölünmesiyle hesaplanmıştır. Tablodan da anlaşılacağı gibi, tarım sektöründe yıllar itibarıyla artış gerçekleşmesini rağmen verimliliği en düşük olan üç sektörden biridir. Özellikle verimlilik, ticaret-turizm ve ulaştırma-haberleşme sektörlerinde yaklaşık iki, mali müesseselerde ise yaklaşık üç kat tarım sektöründen fazladır. KKTC tarım sektöründeki verimlilik Güney Kıbrıs'taki verimlilikle karşılaştırıldığında çok büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, 1999/2000 ekim sezonu için dönüm başına KKTC'de 42.9 EURO, Güney Kıbrıs'ta ise 552.6 EURO'luk verim gerçekleşmiştir (European Commission, 2002).

KKTC tarım sektöründe gerçekleşen düşük verimliliğin temel sebeplerini aşağıdaki gibi ortaya koymak mümkündür:

- Daha önce belirtildiği gibi dış ticaretteki ambargolar ve pazara dönük ürün yetiştirilememesi,

Özellikle kuru tarım ve hayvancılıkta kullanılan alet, makine, altyapı ve teknolojik düzeyin çağdaş düzeyde olmaması ve çoğunun ekonomik ömrünü aşmasıdır (Fikretler, 2003). Bunun temel nedenleri arasında yanlış sübvansiyeler politikaları ve başta kooperatifçilik olmak üzere tarımda yeterli düzeyde olmayan örgütlenmenin bulunmasına karşın en önemli etken tarım işletmelerinin yapısıdır. 1995 Genel Tarım Sayımına göre (GTS) işletmelerin % 99.94'dü Hanahalkı ve % 0,06'sıda şirket, kooperatif ve resmi tarım işletmelerinden oluşmaktadır. Aynı yılda KKTC tarım sektöründe 11854 işletme bulunmaktadır. Bunların 1107'sini arazisi olmayan, 10747'sini ise arazisi olan işletmeler oluşturmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 1997: 7,14). Aynı yılda sektörde çalışan kişi sayısının 17385 olduğu dikkate alındığında işletme başına iki kişinin dahi bulunmadığı anlaşılmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 1999: 6-7) . Bu durum karşısında , tarım işletmelerinin her türlü çağdaş teknolojik altyapı ve donanımına sahip olması mümkün değildir. Buna ilaveten, tarımda kullanılmaya başlanan damla sulama gibi tekniklerden üreticilerin eğitimsizliği nedeniyle gerekli randıman alınmamaktadır.

**Tablo 6: KKTC'de Sektörel Verimlilik (kişi başına sektörel katkı)
(1977 Fiyatlarıyla Milyon TL)**

Sektörler	1983	1990	1997	2001
Tarım	24156	33503	37126	55482
Sanayi	82545	117911	120752	117613
İnşaat	57253	67951	56075	47476
Ticaret-Turizm	167957	192178	150962	129429
Ulaştırma-Haberleşme	120903	138233	130325	136747
Mali Müesseseler	136041	157520	179020	181185
Serbest Meslek ve Hizmetler	35407	40970	57246	55559
Kamu Hizmetleri	74702	79986	80049	80828

Kaynak: DPÖ, (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi Lefkoşa, 8-9,70-71 s.

- Ülkede kurumsal bir planlama anlayışı bulunmamaktadır. Şöyleki, ülkesel fiziki plan halen hazırlanmamış ve tarım sayımı ve envanteri, toprak etüt ve haritalama ve su araştırmaları yapılmasına rağmen turizm master planı halen hazırlanmamış ve makro tarım politikaları geliştirilmemiştir(Şafaklı & Okan, 2002).
- KKTC tarım sektörünün karşılaştığı yukarıda belirtilen sorunlardan kurtulmanın tek yolu sektörde yapısal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesidir. Söz konusu değişim ve dönüşümün temel unsurları aşağıda belirtilmektedir.

- Ülkesel fiziki planın, Tarım Master Planının ve Makro Tarım Politikalarının hazırlanarak uygulamaya konması,
- Bilimsel pazarlama felsefesiyle pazara dönük ürün deseninin oluşturulması
- Dış ticarete ambargo uygulanmayan Avrupa Birliği dışındaki ülkelere dönük ürünlerin geliştirilmesi
- Çağdaş düzeyde teknolojik altyapı ve donanımın rantabil olabileceği belirli ölçekteki tarım işletmelerinin sübvansiyeye edilmesi ve desteklenmesi
- Sistemli bir şekilde üreticiye eğitim verilmesi
- Ülkenin doğal, coğrafik ve iklim şartlarının dikkate alınarak mukayeseli avantaj bulunan ürünlere yönelmesi ve bu ürünlerin sübvansiyeye edilerek desteklenmesi. KKTC'de

mukayeseli avantaj bulunan temel ürün ve ürün gurublarının kültür balıkçılığı, bağcılık, damızcılık-tohumculuk, organik tarım, seracılık, harup üretimi ve harup çekirdeğinin işlenerek kozmetik sanayinde kullanılması, zeytin ve zeytin yağı üretimi, narenciye yan ürünleri, kesme çiçek, meyve suyu, dondurulmuş gıdalar, patates ve işlenmiş patates ürünleri, işlenmiş meyve-sebze üretimi, ve konserve meyve-sebze üretimi olduğu söylenebilir (Fikretler, 2003; İGEME, 2000: 41-43).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İzlenen yanlış tarımsal politikalar nedeniyle, özellikle kırsal kesimde istihdam tarım sektöründen kamu sektörüne kaymıştır. Başka bir deyişle, üretici konumundan tüketici konumuna dönüşmüşlerdir. Devlette istihdam edilemeyen gençlerin büyük bir kısmı ise ülkeden göç etmişlerdir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. KKTC'nde izlenen yanlış politikalar nedeniyle ülke ekonomik çıkmaza sürüklenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nden alınan yardımlarla ayakta durabilir hale gelmiştir. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler sayesinde endüstriyel gelişmeler gerçekleşebilmiştir (Anderson-Hazel,1985). Yani tarım bir ülkedeki sektörlerin anası konumunda olmuştur. KKTC'nde ise tam tersi yapılmıştır. Diğer sektörlerdeki gelişmenin tarım sektörünü de geliştireceği düşünülmüştür. Bu ise önemli bir stratejik yanılıdır. Çünkü tarım sektöründeki gelişme gerçekleşmediği sürece KKTC'deki turizm veya eğitim sektörlerinin gelişmesi ekonomik yönden gerçekçi olmayan sanal gelişmeleri meydana getirecektir.

Özetle, tarım sektöründeki gelişmelerin KKTC ekonomisi için vazgeçilmez bir unsur olduğu Devlet politikası olarak kabul edilmelidir.

KKTC tarımının en olumsuz yönü düşük verimliliklerdir. Düşük verimliliği yaratan temel unsurlar ise tarımda yapısal değişim ve dönüşümün gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Yapısal değişim ve dönüşüm çerçevesinde ,KKTC'de tarım sektörünün ana sektör olması için aşağıdaki gibi bazı öneriler getirilebilir:

- Tarım Master Planının süratle tamamlanarak sulama teknikleri ve hangi

- bölgede hangi ürünlerin üretilmesi konusunda tesbitlerin yapılması ve bu çerçevede halkın teşvik yoluyla yönlendirilmesi ,
- Avrupa Birliği dışındaki ülke pazarlarına yönelinmesi,
  - Belirli ölçek üzerindeki tarım işletmelerinin sübvansiyeye edilmesi ve desteklenmesi,
  - Mukayeseli avantaj bulunan ürünlerin yetiştirilmesi ve desteklenmesi,
  - Tarım Bakanlığı ve ilgili dairelerin tarımla uğraşan kesimi bilinçlendirmede daha etkin olması,
  - Tarım maksatlı kullanılacak ve çalışması yapılan su kaynaklarının süratle ülkenin kullanımına kazandırılması,
  - Tarım alanında eğitim veren lise ve dengi okullarla üniversitelerde fakültelerin kurulması,
  - Üreticilere belirli zamanlarda seminerler verip bilgilendirilmelerinin sağlanması,
  - Tarım ürünleri için dış pazarlar konusunda araştırma yapılması ve bu pazarların sürekli iyileştirilmesi , ve
  - Ülkedeki hayvan üretme çiftliğinin iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve hayvan üreticilerine ucuz ve kredili satışlarla destek verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Andersen, P. & Hazell, B.R. (1985), “ The Impact of the Green Revolution and Prospects for the Future” **Food Reviews International**, Volume I, No.1.
- Behruz,M. (1988), “ **Tarım Ekonomisi Dersi Yayınlanmamış Ders Notları**”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, KKTC.
- Blyn, G. (1983), “ Economic Development and Cultural Change” **The Green Revolution Revisited**, Volume 31, N0.1
- DPÖ (1999), **2000 Geçiş Yılı Programı**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü ,Lefkoşa.
- DPÖ (2000) , **2001 Geçiş Yılı Programı**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü, Lefkoşa .
- DPÖ (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2001**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi Lefkoşa.
- DPÖ (2002), **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2000**, KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi, Lefkoşa.
- Dyker, D. (1999), **The European Economy**, 2nd Ed., Addison Wesley , Great Britain.
- European Commission (2002), **Agricultural Situation in the Candidate Countries**, Country Report on Cyprus. European Commission Directorate-General for Agriculture, July 2002.
- Encyclopedia Americana** (1976), Volume II.
- Fontaine, P. (2000), **A new Idea for Europe**. European Commission, Belgium.
- Güvemli, O. (1990), **Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi ve Değerlendirilmesi**, 4. Baskı ,Bilim Teknik Yayın Evi, , İstanbul.
- İGEME (2000), **KKTC’de Yatırım İklimi ve Yatırım Olanakları 2000**, İGEME-KKTC, Türk Ticareti Geliştirme Ofisi, Lefkoşa, Kasım 2000.
- Fikretler, A. (2003), **Mülakat**, Devlet Üretim Çiftlikleri Eski Genel Müdürü ve Bakanlık Müşaviri, 4 Mart 2003, Lefkoşa.
- KTMMOB – ETİ (1996), “**Üretim ve Verimlilik Kongresi**”, Kıbrıs Türk Mühendis ve Mimar Odalar Birliği – ETİ Teşebbüsleri Ltd, 20-21 Mart Atatürk Kültür Merkezi- Lefkoşa.

- Meldrum, D. H. (2000), “ Country Risk and Foreign Direct Investments” **Business Economics** , Issue:Jan, 2000.
- Morvaridi, B. (1993), “ Agriculture and the Environment” in C.H. Dodd (Ed.) ,**The Political Social and Economic Development of Northern Cyprus** , The Eothen Press, England.
- Orhan, O. (1995), **Başlıca İktisat Politikaları**, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (1994), **Uluslararası Finans** , Güzem Yay., İstanbul.
- Şafaklı, O. & Özdeşer, H. (2002), “ KKTC Ekonomisinin Genel Analizi” **Doğuş Üniversitesi Dergisi** , Sayı:5 Ocak 2002, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul.
- Şafaklı, O. & Özdeşer, H. (2002), “ The Contribution of The Environment to the TRNC Economy”, **International Conference on the Environmental Problems of the Mediterranean Region**, 12-15 April, 2002, Near East University, Nicosia , TRNC.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (1997), **1995 Genel Tarım Sayımı**, KKTC Tarım ve Orman Bakanlığı İstatistik ve Planlama Şubesi, Lefkoşa .
- Tarım ve Orman Bakanlığı (1999), **Tarımsal Yapı ve Üretim 1998**, KKTC Tarım ve Orman Bakanlığı İstatistik ve Planlama Şubesi, Lefkoşa .
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2001), **Tarımsal Yapı ve Üretim 2000**, KKTC Tarım ve Orman Bakanlığı İstatistik ve Planlama Şubesi, Lefkoşa .
- Turizm Planlama Dairesi (2001), **Turizm İstatistikleri Yılığ 2000**, KKTC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı Turizm Planlama Dairesi Lefkoşa.
- Turizm Planlama Dairesi (2002), **Turizm İstatistikleri Yılığ 2001**, KKTC Turizm Bakanlığı Turizm Planlama Dairesi Lefkoşa.
- Türel, O. (2002), “ KKTC Ekonomisinin Dünü, Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif” in Oktay Türel (Ed), **Akdeniz'de Bir Ada KKTC'nin Varoluş Öyküsü**, İmge Kitabevi, Ankara.
- TÜSİAD (1998), **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Temmuz 1998 (Yayın No. TÜSİAD-T/98-7/232), İstanbul.